

Юрій КУДІНОВ

ЩЕ ОДНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО ІВАНА МАЗЕПУ

Маслійчук В.Л. Іван Мазепа
і Слобідська Україна / В.Л. Маслійчук. —
Харків : Харківський приватний музей
міської садиби, 2014. — 152 с.,
іл. с. 145—152.

Високоповажний автор ґрунтовно дослідив історію Слобідської України на тлі епохи І. Мазепи. Доречно згадати його попередню монографію — «Козацька старшина слобідських полків: друга половина XVII — перша третина XVIII ст. — Харків, 2009». У новій книжці вчений вивчив не тільки «білі плями» української історії, однак і провів власні польові дослідження, пов'язані із святкуваннями ювілеїв з Північної війни (1700—1721 рр.) та увічненням мазепинців в сучасній Україні. Серед «білих плям» — бій під Городнім, приєднання Котельви до Охтирського полку, репресії в Лебедині, що, на переконання вченого, не мають належного висвітлення (с. 10—11). Книга складається з десяти розділів, іменного та географічного покажчиків, ілюстративних додатків.

Автор монографії, характеризуючи гетьмана в історіографії, підкреслював: «Творення міфів про І. Мазепу — одна з цікавих тем для дослідження» (с. 7). Він звернув увагу на доречності переосмислення та переоцінки шведських джерел про події 1708—1709 років. Дослідникам цього регіону заважає неповнота джерельної бази, як-от: документація Сумського полку майже повністю знищена внаслідок пожеж (с. 9).

В. Маслійчук розвинув ідею, підкріплену фактичним матеріалом про становлення Слобідської України як регіону, «який важко помислити як без зв'язку з Гетьманатом, так і без діалогу з московськими колонізаційними потугами» (с. 16). Вчений прописав передісторію взаємин гетьманів із слобідськими полками у розділі «**Ставлення попередників гетьмана І. Мазепи до слобідських полків**». На прикладі відносин між гетьманами П. Дорошенком, Д. Многогрішним з Московським царством, В. Маслійчук довів важливе значення слобідських старшин у ролі посередників.

Чинники постанови слобідських полків: 1) протистояння на прикордонні Гетьманщини, Московського царства, що стало наслідком Гадяцької унії 1658 р. і спровокувало утворення слобідських полків; 2) Перманентні напади кримських татар. Їх набіги та союз з Гетьманщиною були загрозою для Московського царства (с. 18).

Описуючи історію Слобідської України автор розкриває події далеких XVII—XVIII ст. у контексті фронтір-студій — гетьмансько-слобідського прикордоння. Однак цей фронтір-кордон був не цивілізаційним, а політичним. Як-от, царська влада ігнорувала прохання лівобережного гетьмана

І. Самойловича об'єднати слобідські полки в межах Гетьманщини.

Автор у розділі «**Два стереотипи про І. Мазепу**» на конкретних прикладах спростував упереджені уявлення про І. Мазепу, нібито гетьман колонізував землі слобідських полків. Як вважає В. Маслійчук, «господарська діяльність гетьмана була дійсно істотною, однак мало пов'язаною із залюдненням інших просторів Слобідської України» (с. 39). Хоча в іншому розділі він наголошує про бажання впливати І. Мазепи на адміністрацію слобідських полків. Оскільки воював у листі за жовтень 1695 р. наполягав, щоб у мирний час листування з ним велося не через білгородського воєводу, а безпосередньо (с. 57).

Тема прикордонь стала домінантною в розділі «**Коломак і Полтава: Зв'язки на прикордонні**». Територія вздовж річки і міста Коломак була предметом прикордонних суперечок між Полтавським полком Гетьманщини і Охтирським полком Слобідської України. Врешті-решт ситуація з цим регіоном наочно демонструє — небажання слобідського полку за підтримки російської влади віддати території Гетьманщині. Полтавщина була прикордонням, з якого і колонізувалися Слобідська Україна і Південь сучасної України. Автор демонструє приклади із джерел про взаємостосунки мешканців Полтави і Харкова (с. 47).

У розділі «**Як то есть издавна они нам приятели**». (Геополітична ситуація і слобідські полки в 1687—1708 рр.) В. Маслійчук доводить гіпотезу, що повстання Петрика 1692 р. було інспіроване тодішнім гетьманом І. Мазепою, щоб зігнати людей з Харківського (і з ним ще не виокремлено Ізюмського) та Рибинського слобідських полків в запустіле Правобережжя. Писар Петрика — Григорій Волковський був схоплений росіянами і допитаний в Білгороді, але йому не повірили про контроль Петрика І. Мазепою, адже останній був у фаворі.

У примітці, коментуючи договір Петра Іваненка з татарами, вчений навіть зазначає, що повстання за своїм змістом було антиросійським та антиєврейським. Тобто, територія слобідських полків ставала перепорою для наступу татар на Москву. Він це узагальнює тим, що причетність гетьмана І. Мазепи до кримської авантюри — аксіома. Гетьман бажав приєднати Правобережну Україну до свого реґіменту, а зовнішньополітичну діяльність татар направити на Муравський шлях (с. 55—56).

У розділі «**Реформи Петра I...**» за адміністративною реформою 1708 р. царя п'ять слобідських полків було розподілено між Азовською (Ізюмський, Острогозький) та Київською (Харківський, Охтирський, Сумський) губерніями. Після впровадження таких проектів надалі експеримент мав продовжуватись в Гетьманщині. Тому вчений навіть навів одну з альтернативних думок початку повстання І. Мазепи тезою російської дослідниці Т. Таїрової-Яковлевої — виступ пов'язувався з опором до майбутньої централізації Російської держави (с. 63).

Дослідник у розділі «**Слобідський контекст відомого доносу**» розкрив зв'язок змовників із слобідськими полками. Зокрема, охтирський полковник Федір Осипов переховував у себе Івана Іскру та Василя Кочубея (с. 69).

У розділі «**Прямуючи до «Азії» (1708—1709)**» В. Маслійчук підкреслив, що в умовах заідеологізованості подій 1708—1709 рр. в історіографії важко дати чітку оцінку тим подіям. Автор віднайшов помилку у «Письма и бумаги Петра Великого» (т. VIII), начебто запорозькі козаки одразу не підтримали виступ І. Мазепи, приставши до царя. Проте, покликаючись на монографію Т. Таїрової-Яковлевої, запорожці вже у листопаді 1708 р. підтримали політичну лінію І. Мазепи (с. 75—76). Неодноразово вчений зауважував місце слобідських полків у протистоянні, оскільки саме ці полки забезпечували російську армію усім необхідним під час походів (с. 77, 82).

Однією з основних подій, які пов'язані із Слобідською Україною, було Лебединське судилище над мазепинцями до весни 1709 року. Певні відомості про суд над прихильниками І. Мазепи вчений зазначив з праці М. Костомарова, проте детальна кількість страчених ще вирішиться, як підкреслив вчений — істориками-щасливцями.

Наступний вагомий сюжет — історія з Котельвою. У результаті змови (старшини боялися розправи Петра I за те, що напередодні впустило військо Карла XII) місто з округами було передане під управління охтирського слобідського полку. Про події Північної війни 1709 р. засвідчує міст у Котельві через місцеву річку — «Королівський», через який проходили шведські війська.

Учений в описі спустошення Слобідської України шведсько-українськими чи російсько-українськими

військами не виправдовував жодну із сторін. Адже обидві армії випалювали населені пункти, зокрема стратегічну місцевість — правий берег Ворскли (с. 83). Він не намагається чимось прикрасити політику Карла XII та І. Мазепи, а описує хід подій, як усе було насправді. Врешті-решт похід Карла XII у Слобідську Україну став невдалим з огляду руйнувань, які завдала його армія краю.

Викликає зацікавленість назва цього розділу «Прямуючи до «Азії». Як пише вчений, шведський король мріяв бути подібним до видатного полководця Олександра Македонського. Одного разу дорогою в Коломак (13 лютого 1709 р.) І. Мазепа у розмові з королем сказав, що від місця їх перебування 8 миль до Азії, на що Карл XII відповів, що з цим не погодяться географи. Тобто, для І. Мазепи Азія мала не географічне, а символічне значення. Шведська миля дорівнювала 10 км, отже Азія починається Московією за 80 км від театру бойових дій, а не слобідськими полками.

В. Маслійчук акцентував на тому, що під час Полтавської битви у складі війська переважали російські регулярні війська. Тобто, вчений солідарний з українським істориком О. Сокирком, що російське командування до Слобідських полків ставилося з обережністю, як до гетьманських (с. 90).

У розділі «Після нещасливого шведського року» автор зробив висновок, що після Полтавської перемоги царя слідувала невдала Прутська кампанія 1711 р., яка ще до кінця XVIII ст. продовжила існування козацьких автономій.

У В. Маслійчука є доволі цікавий розділ «Незабутній Мазепа» (с. 97—120). У ньому автор окреслив «історичну пам'ять» про І. Мазепу від XVIII до XXI століття. Особливо щодо подій 300-річчя Полтавської битви впродовж 2008—2009 років. Вчений, окрім пам'яті про І. Мазепу в літературі, історії, ідеології, навіть відмітив дерева-пам'ятки, які пов'язані з подіями Північної війни: дуби «Петра Першого» в с. Солоницівка, у с. Колонтаєві, «сосна Петра І» у Городньому — усі на Харківщині по дорозі до Полтави. Біля тих дерев цар відпочивав перед битвами з військами Карла XII та І. Мазепи. В. Маслійчук на прикладі новітнього українського відродження 1990-х — 2000-х рр. назвав цей період «часом розриву» (за М. Фуко «ми є свідками розпаду старих та творення нових позитивностей»),

адже «розрив» став причиною створення «нових місць пам'яті, нових легенд» (с. 104).

Автором описано збереження в історичній пам'яті Лебединської трагедії (місце страти мазепинців) — «могила гетьманців». Історик припустив, що якщо Петро І був поблизу Лебедина у с. Михайлівці (відпочивав під дубами) — тому він мав бути присутнім під час страт прихильників І. Мазепи (с. 108).

З погляду XXI ст. історик відзначив, що тільки українське козацтво на сучасному етапі і осередок партії «Свобода» піклуються про вшанування закатованих мазепинців.

Натомість у с. Михайлівка стоїть кам'яний хрест «Мазепинцям — лицарям незалежної України 1708—2008» 27 червня 2009 року. Уже в 2013 р. відбулося відкриття невеликого меморіалу «Козацька могила». Однак, як підкреслив автор, цей меморіал збудовано не на реальному місці могили мазепинців. Насправді їх тіла були поховані в м. Лебедині, де зараз знаходиться вулиця Погранична 89—105 (с. 106, 109).

Події бою під Городнім 1709 р. стали предметом вшанування нащадками сучасності. У 2008 р. козаки з Краснокутська встановили кам'яний хрест полеглим українсько-шведським військам. Проте Харківська обласна рада 29 січня 2009 р. прийняла рішення встановити пам'ятник на честь перемоги українських козаків та російських військ над шведською армією. В. Маслійчук зробив висновки, що встановлення пам'ятника І. Мазепі у Полтаві та Коломаку наштовхнулися на опір через політичне протистояння останнього часу і недостатню активність «помаранчевих» сил.

Вчений акцентував увагу на тому, що влада міста Харкова 2007—2010 рр. усіляко виступала проти спорудження пам'ятника І. Мазепі, перейменування узвозу Халтуріна в узвіз Мазепи. Відмовка влади споруджувати пам'ятник була бюрократичною, нібито І. Мазепа схвально оцінював договір 1692 р. Петрика Іваненка з Кримським ханством, де зазначалося про план вщент зруйнувати м. Харків. Проте, згідно із роз'ясненням старшого наукового співробітника ІУ НАН України В. Станіславського, відомостей про підтримку гетьманом цього договору немає (с. 117). Взагалі взаємини І. Мазепи та Петрика Іваненка контроверсійні, адже останній закликав боротися з проросійським гетьманом,

а, з іншого боку, володар «обох сторін Дніпра» мав план переселити населення із Слобожанщини в запустіле Правобережжя. Цією акцією він би відкрив татарам шлях на Московське царство.

Окрім проросійських сил в місцевих адміністраціях, вчений назвав спонсорування «культурних ініціатив» з боку Російської Федерації, коли з нагоди Полтавської битви у 2009 р. побачили світ проросійські монографії І. Шаповалова та В. Духопельнікова (с. 118).

Насамкінець вчений позиціонує себе як історика-народника. Ми вбачаємо у його монографії приклад уміло поставлених запитань до джерел та їх інтерпретації. У тих подіях, де джерела свідчили про винність шведських військ у Слобідській Україні, не було ліричних відступів виправдати гетьмана. Однак, все ж, для В. Маслійчука І. Мазепа був більше позитивною особистістю, адже боровся за свободу свого народу.

Цінність наукової розвідки підвищують наявні географічний та іменний покажчики. Особливо нам імпонують авторські фотографії із теренів слобідського краю, які пов'язані із вшануванням І. Мазепи та мазепинців у ХХІ столітті.

У праці вченого простежується намагання поєднати західну і вітчизняну наукову термінологію. Як от, використання дефініції «комеморація» (з англійської «commemoration» — ознаменування, поминання померлих, панахида) (с. 108, 118, 120).

У В. Маслійчука на науковому рівні обґрунтовано становлення Слобідської України як етнографічного регіону, тому доречно було б включити ці сюжети в шкільні підручники. Адже у школярів часто складається враження про відособленість цього регіону від Гетьманщини чи Запорожжя, хоча насправді на зв'язок вказують козацькі традиції, поділ території на полки, як у Гетьманаті, й залежний статус від Москви.